

АПОФАТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

© Домбровський Б., 2009

Проаналізовано зв'язок катафатичного методу та апофатичного методів в рамках аналітичної філософії. Показано, що в аналітичній філософії катафатичний метод еволюціонує до апофатичного. Вказано основні характеристики апофатичного методу в теології і філософії.

Ключові слова: апофатика, аналітична філософія, катафатика.

Borys Dombrovski. Apophatic philosophy. Relationship of the kataphatic method and apophatic method is analysed in border of the analytical philosophy. It is shown that in analytical philosophy kataphatic method evolved to apophatic method. The main features of the apophatic method is specified in theologies and philosophy.

Key words: apophatic method, analytical philosophy, kataphatic method.

Мета роботи – проаналізувати кризовий стан в аналітичній філософії, а також показати, що методом рішення існуючих в ній проблем є методом не катафатичним, а апофатичним.

У центрі уваги апофатичної філософії знаходиться поняття закону. Визначальний зміст будь-якого закону може бути виражений, мабуть, в такій максимі: дозволено все, що не заборонено. Звичка наголос ставиться на першій частині афоризму, яка і визначила магістральний шлях розвитку не тільки філософії, але і будь-якого знання, що успадковувало від філософії напрям пошуків. Як тільки область знань, що ще належала до філософії, знаходила буттєві межі свого використання, вона майже одразу оформлялася в окрему дисципліну і відділялася від *alma mater*. Виділення предметної області було необхідною умовою появи наукової дисципліни, але недостатньою. Достатньою умовою є виділення специфічних понять, або ширше – мови. Коли ж досліднику доводилося переглядати границі своєї дисципліни, він знову звертався до філософії. Але перегляд відбувався часто не філософами і зовсім не з метою утвердження старих границь, а з наміром їх ліквідації, або, принаймні, ревізії. Апогей в цьому прагненні – знайти те, що можливе, а отже, дозволене, – був досягнутий в позитивізмі і неопозитивізмі, що культивувався переважно непрофесійними філософами.

Позитивна філософія, ігноруючи метафізику, яка могла приховувати заборони і сама бути ними відокремлена і захищена, на чільне місце поставила поняття факту як підтвердження того, що не тільки можливо відбудеться, а вже відбулося, що безумовно дозволене. Поставивши акцент на першій частині згаданої максими і остаточно відкинувши її негативну частину, позитивна філософія неминуче зіткнулася з проблемою вираження дозволених дій. Звідси, на другому етапі свого розвитку, неопозитивізмі – у цієї філософії з'являється прискіплива увага до засобів вираження та їх контролю. Але і на цьому етапі розвитку границі були розсунуті і неопозитивізм дуже швидко і тому непомітно переріс в аналітичну філософію, а потім в такий же спосіб і в лінгвістичну. Знаменно, що в цьому процесі розширення границь демаркаційна лінія проходила головно територією мови і мова ж була полем для все нових розмежувань. Усі подальші етапи розвитку позитивного знання включали попередні, але, що вкрай важливо, із збереженням вже встановлених меж, однак не стільки предметних, скільки методологічних, тобто таких, що містяться у самому методі. Збереження границь називатимемо кумулятивним ефектом наукового знання і в подальшому неодноразово звертатимемося до нього. Цю філософію можна назвати катафатичною.

Те, до чого прямує апофатична філософія, – це експлікація закону в другій його частині, яка забороняє. (Однак не слід думати, що заборона належить метафізиці, як якійсь частині сущого). Катафатична філософія не обходиться без використання мови, апофатична ж, як може видатися

спочатку, звертається до мови в крайніх випадках, в основах, зокрема тих дисциплін, які переглядають свої границі. Особливо це стає помітним тоді, коли йдеться про границі виразних можливостей, наприклад, в горезвісній теоремі Гюделя про неповноту, теоремі Тарського про невимовність істини та інших твердженнях. Стисло кажучи, усі т. зв. фундаментальні теореми мають характер заборон. І стосуються вони не стільки предметних областей конкретних дисциплін, скільки методів, що використовуються в них. Але ж до своїх підстав наука пройшла шлях завдовжки майже у три тисячі років. Однак усі негативні твердження з'явилися в ній фактично в останньому сторіччі. А що ж до того було? Адже якщо закон є закон, то це не означає, що він діє тільки в своїй позитивній частині, а його негативна частина ігнорується. Напевно якісь чинники сприяли тому, що негативна частина закону, особливо в Новий час, вислизала з-під уваги, про що свідчить поняття прогресу, стосовно якого в Новітній час навіть заговорили про прискорення поступального руху в природі знань, цілковито забувши про обмежувальний характер закону. Для цього, ймовірно, були свої причини, наприклад, з огляду сили і корисності законів, які використовуються у суспільстві, що, своєю чергою, піднімало авторитет ученого, котрий міг і обмовитися, сплутавши застосування відкритого закону в створеній ним машині або механізмі з власне законом, приписавши собі не честь відкриття закону, а його створення. Така позиція сприяла творчості в дисциплінах, що втратили зв'язок з філософією. Але і філософське осмислення розвитку наукового знання велося переважно в позитивістському ключі, наприклад, в творах А. Койре, Т. Куна, Л. Хвістека [1; 2; 3], в яких фіксувалася зміна ідеалів, напрямів, парадигм, розширення онтичних границь з єдиною метою відкриття, а то і "створення" нового знання. Разом з тим у науковому прогресі була (і залишається) не до кінця артикульована мета – використання наукового знання для фізичної творчості. Резюмуючи, можна сказати, що аналіз, як правило, завершується фізичним синтезом. А що ж бути не може? Відповідь на це запитання повинна дати апофатична філософія. І, зрозуміло, не вдаючись до онтології, а тому вона повинна зосередитися на методі, тобто Органоні.

Отже, апофатична філософія для виразу заборони, що міститься в ній, використовує закон, квінтесенцією якого якраз і є заборона. Зрозуміло, що власне заборона не дозволила б говорити навіть у найзагальнішому вигляді про закон, адже філософія як вид теоретичного знання – це не практика, наприклад, ісихазму. На щастя, закон складається з двох частин і в усій повноті являє собою щось на зразок принципу доповнення у вигляді двох частин – дозвільної і забороненої. На жаль, переважно наголос ставиться або на одній частині, або на іншій, між тим, як вони знаходяться у гармонії. Ця гармонія, як здається, може бути продемонстрована у вигляді золотого правила добродійства – не роби іншому того, чого собі не бажаєш (щоб робили), – яке демонструє характер заборони будь-якого закону. Власне заборона міститься у другій частині і, можна сказати, метафізичній, що й виявляється в умовній відміні, тоді як повеління фізичної дії в першій частині має характер заборони лише через негативний зміст другої частини. Тому зміст закону завжди прихований, а відкривається він під дією частини – у цьому випадку слід використати лапки – "дозвільної", катафатичний характер якої визначається безумовною апофатикою другої частини. (Негативний характер першої частини, що начебто відмінює її катафатику, виникає через самозастосування дії, вираженої займенником "собі". Для законів, наприклад, природознавства ця особливість наведеного правила не має місця). Чи стосується висловлене будь-якого закону? Правдоподібно так, бо метафізична частина може бути зазначена тільки словом, без того, щоб вдаватися до фізичної дії, про що й твердить згадане правило. А безсловесних законів, принаймні для людини, як здається, не буває.

Та все ж, чому в наведеному пасажі негативна частина закону характеризується як метафізична? Якщо спробувати по можливості ширше виразити золоте правило добродійства, то проблема співвідношення Я і Ти, що в ньому міститься, набере вигляду заміни Я на Ти. Тоді зміст цього правила полягає у тому, що ніхто не бажає, щоби його місце займали, були замість нього, на його місці. Отже, заборона, що виражається негативною частиною закону, – це заборона на місце. Але це не аристотелівське місце за природою, тобто фізичне, і навіть не ентелехія, а метафізичне місце (пригадаймо умовну відміну), яке ще тільки належить створити. Таке місце можна зайняти, лише створивши його потенційно. Творення таких місць – це прерогатива Творця, а, значить, кінець кінцем заборона – це заборона займати місце Творця, або попросту заборона на існування. Вказати на можливість появи такого місця, а тим більше виразити принципову заборону створення такого місця можна тільки в слові. Тому апофатика, що виражає заборону тільки в слові як в органоні, є заборonoю на існування.

Резюмуючи, підкреслимо, що пізнання – це не тільки і не стільки привласнення позитивної частини зазначеної вище максими, скільки засвоєння частини, що забороняє. І якщо позитивні знання змінюються, а деякі й відмінюються, то заборона абсолютна, бо квінтесенція закону в забороні, а не в дозволі; закон же не може бути відмінений або замінений. Власне завдяки абсолютному характеру цієї негативної частини в законі може бути зауважено кумулятивний ефект, який звикло ігноруватися і який яскраво виражений в Книзі Екклезіаста: "Що було, то і буде; і що робилося, то і робитиметься, і немає нічого нового під сонцем. Буває щось, про що говорять: "дивися, ось це нове"; але це було вже в сторіччях, що були раніше від нас. Немає пам'яті про минуле; та і про те, що буде, не залишиться пам'яті у тих, котрі будуть опісля". Ось ця відсутність "нового під сонцем" і свідчить, з одного боку, про сталий характер частин законів Всесвіту, що забороняють, а з іншого, – про "відносний" – стосовно, звичайно, носіїв знань – характер усякого знання. Отже, завдання апофатичної філософії міститься у відповіді на запитання: чого не може бути? Ця відповідь є "відповіддю" в частині заборони і, як було показано вище, може бути виражена тільки в мові, а вже тим більше за допомогою цього органону зазначається дозвільна частина закону, і не тільки зазначається, але і реалізується закон – тепер можна сміливо додати – будь-якого існування. Отже, виявляється, що, з огляду на закон, не метод, тобто його вибір визначається існуванням предметної області, а саме існування залежить від методу, органону. Саме тому Кант, досліджуючи законодавство розуму, відкидав насамперед онтологічний аргумент при розгляді сформульованих ним антиномій, а тим самим, зосередившись на методі, був змушений визнати, що метафізика може існувати тільки як критика чистого розуму, необтяженого жодним апіорним існуванням. Може йтися тільки про те, що порушений закон не може бути скасовано і він відновлюється у вигляді очевидних заборон, меж, границь, перешкод тощо. Тому основним поняттям апофатичної філософії є поняття границі, або відповідних синонімів. Границі чого? Ось цього з впевненістю і неможливо сказати, не звертаючись до окремих областей знань. Тому власне поняття границі (або її синонімів) належить філософії, а відповідь на питання "чого?" може бути сформульована тільки в поняттях конкретної дисципліни. Однак цю відповідь, як правило, не шукають, адже розвиваючи якусь наукову дисципліну, ми прагнемо визначити, що можливе, а не що заборонене: заборона закриває шляхи для розвитку. Тому надалі ми говоритимемо тільки про "границю" або її синоніми, розглядаючи їх як вираз будь-якого зовнішнього еквівалента заборони, що становить негативну частину будь-якого закону. І будемо прагнути знайти ці границі не в предметі, не в предметній області будь-якої наукової дисципліни, як це робилося дотепер, а в методі, але знову ж таки не конкретної дисципліни, щоб не повертатися до границь предметних областей, а в методі як такому, тобто в Органоні.

На завершення викладеного зазначимо, що апофатична філософія виникає не на порожньому місці. Про пошук границь в онтології за довгу історію філософії багато було сказано: від повного їх заперечення у Парменіда до апіорних форм розуму у Канта, від пошуку субстанції конкретної речі в середньовіччі до повного її заперечення вже в Новий і Новітній час. Пошук же границь методу, якщо і усвідомлювався, то завжди у зв'язку з існуванням. Саме так пропагують використання в науці апофатичного методу В.Н. Тростніков, В.Н. Катасонов, П. Адо [7; 8]. Апофатична філософія має намір встановити границі Органону безвідносно до існуючого світу, вважаючи, вслід за Кантом, що він вже даний (але не заданий структурами природничих дисциплін, як вважали неокантіанці марбурзької школи), і ці закони, відповідно до яких цей світ існує. Більше того, негативна частина закону асоціюється саме з існуванням, тобто заборона – це заборона на існування, або – ширше – характер цієї частини закону онтичний. Отже, обмеження, що накладаються на існування, чи то у вигляді постулювання суцього, як це зробив Кант, вважаючи за краще мати справу з явищами, або свідомо відмова від вирішення метафізичних проблем і усвідомлене прийняття до уваги тільки явищ, як це зробив позитивізм, або виключне прийняття Гуссерлем до уваги феноменів свідомості, як здається, цілком виправдані. Тому позитивна частина закону, проставляючи акценти на гносеології, одночасно не втрачає зв'язку і з онтологією в такий спосіб, щоби забезпечити катафатичний характер цієї частини: все, що не заборонено – то дозволено, в нашому випадку, звичайно, стосується існування. Дещо перебільшено і грубо можна було б сказати, що катафатика – це ствердження існування, а апофатика – це заборона існування. Саме тому методи, що реалізуються в катафатиці, здаються залежними від існуючого і, наприклад,

позитивізм, маючи справу з існуючим, не знаходив заборон на існування, розвиваючи методологію наук про суще. Сьогодні методи розвинуті до такого ступеня, що слугують породженню несущого. Згадаємо тут тільки такий напрям, як віртуалістика. Зрозуміло, це крайність, але вона сигналізує про небезпечну тенденцію синтезу, який вже перейшов межі фізичного існування і вторгнувся в границі буквально метафізичні. Позитивізм же сьогодні розглядається доволі широко і вміщається в рамках зрозумілої аналітичної філософії. Як вже було зазначено, розширення границь позитивізму (включаючи і емпіріокритицизм, і неопозитивізм) відбулося за рахунок перенесення уваги з явища на методи, тобто з онтології на гносеологію, але все тих самих явищ. Аналітична філософія також перенесла акцент з явища на метод (лінгвістична філософія). Однак вихідна установка в методі дослідження залишилася тією самою – це все той же аналіз, який в застосуваннях виявляється синтезом, що виправдовується семантикою, герменевтикою, які застосовуються саме до методу, що остаточно – бо на метарівні – є все тим же Органомом, тобто природною мовою. Фактично аналітична філософія повернулася до своїх витоків, але не в онтології, а в гносеології, повернулася до схоластики. Гасло схоластики – хто добре розділяє, той добре розмірковує, – став застосовуватися вже не до речей, не до явищ, а до самого методу; інтенція виявилася направленою не на річ, не на феномен, а на феномен і лише для того, щоб описати його, реконструювати або навіть сконструювати. І виправдання усім цим діям можна знайти в неklasичній логіці, що відкинула явно, а часто неявно принцип *tertium non datur*, який дає змогу традиційній логіці контролювати існування: суб'єкт судження існує або не існує, а третього не дано, чого не можна сказати про феномен. Такий аналіз, здається, є нескінченним. Він породжує усе нові формалізми, що використовуються для створення, наприклад, штучних мов, які втрачають будь-який зв'язок з реальністю і починають слугувати створенню вже безпосередньо образів, тобто зображень.

Незважаючи на підвищену увагу до методології і, здавалося б, використання строгих методів, серед яких першість належить логічним, вже і в аналітичній філософії можна знайти розподіл методів, що далеко виходить за дільтейвський. Границя почала проходити через органон: в одних філософів-аналітиків мова є природною, у інших – штучною. Але як у одних, так і в інших метомовою є природна мова. Тому зазначений розподіл часто не помічають, але він, поза сумнівом, існує. Сум'яття, що виникло в таборі аналітичних філософів, стисло може бути охарактеризовано як "ілюзія значення", "конфлікт інтерпретацій" тощо визначеннями [4; 5]. Ситуацію в аналітичній філософії, що поставила на метод, сьогодні можна назвати кризовою. І причиною кризи є саме аналітична методологія. Що ж утримує аналітичні дослідження в руслі філософії? Безумовно, не методологія, а онтологія. Тих, хто використовує логічні методи, турбує проблема крос-референції у можливих світах, або завдання функцій інтерпретації, тих же, хто зайнятий описом феноменів, хвилює проблема природи дескрипції та ідентифікації описуваних предметів. Усі ці і подібні до них проблеми є проблемами онтологічними. Виявляється, що вибір і використання методу, а в аналітичній філософії він завжди з'являється в мовних шатах, цей вибір визначає також існування предмета. У "Логіко-філософському трактаті" Вітгенштейн про цей зв'язок мови і існування світу пише так: "Границі моєї мови означають границі мого світу (5.6)" [6]. Отже, не існування предметів в якійсь вибраній області визначає вибір методу, тобто мови або його фрагмента, а мова задає існування об'єкту дослідження. Окреслити границі предмета як об'єкта дослідження, а тим самим визначити його існування можна тільки за допомогою мови.

Якщо філософія не хоче слідувати в руслі аналітичної традиції, яка запроваджує опис емпірії ad *infinitem*, використовуючи індукцію, вона повинна звернутися до того, що в науці звикло називають негативним результатом, але не в онтології, а в методі. Власне негативних результатів в методі і немає, а є те, що прийнято називати можливістю методу, тобто границями його застосування. Але в нашому випадку ці границі не обумовлені границями предметних областей, вони апріорні, як апріорним є світ. Таким апріорним методом, або органомом безвідносно до предметної області є насамперед природна мова. Тому границі шукатимемо в природній мові. Вони ж одночасно є і границями закону в його негативній частині, що забороняє існування. Чому саме існування? Та тому, що метод творення є також методом пізнання. Звідси і відоме правило: подібне подібним пізнається. Довгий шлях пізнання свідчить, що пізнання без мови неможливе, що мова становить ядро методу. Тому мова є також і методом творення. В захопленні творчістю людство відірвалося від сущого і забувши про границі буття як фізичного, так і метафізичного (в прямому значенні цього

слова), приступило до творення методів, якими є фрагменти природної мови або т. зв. штучні мови. Ці мови успадковують первинний імпульс, скерований на творення, і хоча при їх написанні враховуються різного роду обмеження, все ж таки головна їх мета – створити за їх допомогою те, що можливе, а не те, що заборонене. І якщо для природної мови існує якась відповідність органону і результату його застосування, бо причиною і наслідком є сама людина, то для фрагментів природної мови, що використовуються в науці, а тим більше штучних мов, засіб творення і результат його застосування мають, м'яко кажучи, вже мало схожого. Стисло кажучи, штучна мова як метод творення в корені відрізняється від результатів його застосування. В такий спосіб виявляється порушенням принцип "подібне подібним пізнається". Саме з цієї причини в науковому пізнанні говорять про границі методу і, на щастя, пізнання тільки створеного. Схоластика чітко відрізняла твар від Творця і, не піднімаючи руки для творення, звертала при вивченні увагу переважно на сутність – *esse essentiae*, віддаючи прерогативу творчості Творцю. Тому границі науки – це не границі природних областей, а границі методу, Органону. Їхнє не стільки виявлення (вони достатньо добре відомі), скільки усвідомлення і становить сутність апофатичної філософії.

Отже, своєю попередницею апофатична філософія вважає аналітичну філософію, маючи єдину від неї відмінність у методі, що полягає в пошуку обмежень, а не в нестримному аналізі, який загрожує розкласти і сам Органон, перетворивши його на інструмент постмодерністських витівок. Виявлення границь Органону, які неможливо ігнорувати, не перетворивши філософію на белетристику, дає змогу тим самим філософії виконувати синтетичну роль в пізнанні. Синтез в апофатичній філософії особливо помітний під час врахування кумулятивного ефекту. Нагадаємо, що кумулятивний ефект попросту означає, що знайдені в методі, тобто мові, границі за подальшого їх порушення не зникають, а нагромаджуються, адже закон, хоча і може бути порушений, але не може бути усунений. А усі подальші порушення закону (законів) тільки збільшують кількість різних границь в Органоні, не відмінюючи вже існуючі заборони, що отримали своє втілення в мові.

Подати тут усі, зрештою добре відомі границі природної мови, а тим більше штучних мов, зі зрозумілих причин неможливо. Але з огляду на вищевикладене, можна стверджувати, що границя сутності і границя існування – це одна і та сама границя: *limitis (a навіть modus) esse existentiae = limitis (modus) esse essentiae*. Фактично вже силогістика це і показала через середній термін. Разом з тим вона, елімінуючи середній термін, показала також, що людина не творець. У наведеній рівності прогресуюча наука зауважувала тільки сутнісну частину, нехтуючи екзистенціальною. Але вони невід'ємні. Саме тому була можлива катафатична філософія, що завдяки онтичній складовій, квінтесенцією якої є заборона, зберігався зазначений вище збіг границь сутності та існування. А через емпіризм апофатика знаходилася в тіні.

Ситуація докорінно змінилася тоді, коли людина зайняла місце Творця саме у методі, починаючи конструювати т. зв. штучні мови, а разом з тим описувати в природній мові феномени своєї свідомості, існування яких, м'яко кажучи, не задовольняло критерію інтерсуб'єктивності. У штучних мовах символ "перебирає на себе" існування предмета в тому сенсі, що границею предмета є границя самого символу, а тому з'являється компенсаторний механізм – інтерпретація символу, який реалізується інтерпретатором, або, по суті, творцем; в природній мові описи пропонують існування частини цілого предмета, намагаючись окреслити ціле через пошук сутності. У першому випадку ми маємо заборону на існування, а в другому заборону на сутність, але в обох випадках одна з границь – сутнісна чи екзистенціальна – втрачені. Саме втрата границь і змушує зайнятися їх пошуком, що і є завданням апофатичної філософії.

1. Коїре А. *Очерки истории философской мысли*. – М.: Прогресс, 1985. 2. Кун Т. *Структура научных революций*. – М.: Прогресс, 1975. 3. Chwistek L. *Granice nauki. Zarys logiki i metodologii nauk scislych*. – Lwow – Warszawa: б/д. 4. Ладов В.А. *Иллюзия значения. Проблема следования правилу в аналитической философии*. – Томск: Изд-во Томского университета, 2008. 5. Рикёр П. *Конфликт интерпретаций*. – М.: Медиум, 1995. 6. Витгенштейн Л. *Философские работы*. – М.: Гнозис, 1994. 7. Катасонов В.Н. *Боровийший с бесконечным. Философско - религиозные аспекты генезиса теории множеств Г. Кантора*. – М., 1999. 8. Адо П. *Духовные упражнения и античная философия / Пер. с фр. при участии В.А. Воробьева*. – М.; СПб.: Изд-во "Степной ветер"; ИД "Коло", 2005.